

de razzia's uitvoerden, er op gerekend hadden, zeventuizend werkkrachten in handen te krijgen – het werden er niet meer dan tweeduizend à vijf-en-twintighonderd, van wie opnieuw velen in Rees belandden.

Drie dagen later, 9 december: Delft. 'Of het nu kwam', schreef een Delfts dagblad een jaar later, 'doordat we hier zo goed waren weggedoken of dat de Duitsers er zelf genoeg van begonnen te krijgen, maar de 'oogst' was hier . . . maar heel schamel. Niet meer dan enkele honderden slachtoffers gingen de lijdensweg naar Hitlers 'paradijs'¹ – ruim tweehonderd volgens een verslag van de secretaris van het college van curatoren van de Delftse Hogeschool; ook zij werden voor een deel naar Rees getransporteerd.

Kort voor Kerstmis vonden nog twee razzia's plaats: een in het Westland (opnieuw!) en een op Overflakkee.

In het Westland zocht de bezetter naar mannen van zeventien tot vijf-en-veertig jaar, maar, aldus een plaatselijke geschiedenis, 'zelfs opgeschoten kinderen van vijftien en zestien jaren werden meegenomen'²; cijfers voor de buit zijn niet bekend. Wij kennen die wèl voor Overflakkee (Goeree viel buiten de oproep omdat daar een typhus-epidemie heerste) waar in eerste instantie slechts twee-vijfde van de opgeroepen mannen kwam opdagen. Daags daarna maakte de *Inselkommandant* bekend dat, als de onderduikers niet te voorschijn kwamen, op grote schaal huiszoeken zouden worden verricht en dat dan van die onderduikers elke tiende man zou worden doodgeschoten en de overigen naar een concentratiekamp zouden worden gezonden. Die dreigementen misten hun effect niet, te minder omdat bekend was geworden dat diezelfde *Inselkommandant* nog geen twee weken tevoren op het nabije Schouwen tien Nederlanders had laten ophangen. Ca. drieduizendvijfhonderd eilandbewoners meldden zich; zij werden per boot naar Kampen en vandaar per trein naar Duitsland getransporteerd, op ca. tweehonderd na welke de rijkslandbouwconsulent van Goeree-Overflakkee met veel moeite (hij had er Liese's bureau in Apeldoorn voor bezocht) vrij had gekregen als onmisbare krachten in de land- en tuinbouw.

En Amsterdam?

Na de grote razzia's in Rotterdam en Den Haag werd door talrijke Amsterdammers verwacht dat *zij* nu aan de beurt zouden komen. Op 28 november, d.w.z. vier dagen nadat de grote actie in Den Haag en omlig-

¹ *Veritas*, 5 dec. 1945, aangehaald in Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 547. ² P. H. Lipman: *Wateringen in mobilisatie- en oorlogstijd*, p. 14.